

RELIGIJA I NJEZINA ULOGA U TRANZICIJSKOM INFORMACIJSKOM DRUŠTVU

RELIGION AND ITS ROLE IN TRANSITIONAL INFORMATION SOCIETY

Slavo Kukić, Marija Čutura

Ekonomski fakultet, Sveučilište u Mostaru, Mostar, Bosna i Hercegovina
Faculty of Economics, University of Mostar, Mostar, Bosnia and Herzegovina

S a ž e t a k

Drugu polovicu XX. stoljeća obilježila su shvaćanja o sekularizaciji kao bitnom trendu u razvoju suvremenih društava. Kraj stoljeća je, međutim, dočekan s rezultatima koji su inkompatibilni s ranijim projekcijama. Religija i religijske zajednice, još konkretnije, doživljavaju svoju društvenu rehabilitaciju. Općeprepoznatljiv proboj religijskog utjecaja prepoznatljiv je, posebice, u tranzicijskim zemljama, onima koje je, pola stoljeća prije toga, karakterizirao sektaški odnos prema religiji i religijskim zajednicama, ali i prema religijskim slobodama. Konfesionalno podijeljena društva, pri tome, kakvo je bosanskohercegovačko, posebice su zanimljiva. Što, primjerice, karakterizira osnovne trendove u vezi s religioznošću i društvenom ulogom religije u njima. Može li se, potom, govoriti o teokratskim društvenim ambicijama, ali i potpori građanstva takvim ambicijama? Koliko su, na koncu, religijske zajednice u uvjetima izmijenjenih društvenih trendova faktor integriranja, a koliko instrument društvene dezintegracije.

Uvod

Religija je jedan od najpropitivanijih socioloških fenomena. Predmet teorijskog interesa su podjednako sve ključne dimenzije preko kojih ju se defini- ra i istražuje /1/. Plod teorijskih propitivanja je, dakako, svaka od apostrofiranih dimenzija ponaosob – ona koja tretira javnu ulogu Crkve također. A ona, javna uloga Crkve, koncentrira se na traganje za odgovorima na čitav niz teorijski provokativnih pitanja – od onog koje se tiče povjerenja građana u Crkvu kao instituciju, preko pitanja mogućnosti ili nemogućnosti da ona ponudi adekvatne odgovore na ključna pitanja života (od moralnih i duhovnih do socijalnih i problema obiteljskog života), pa sve do pitanja poput onih u kojoj mjeri je dopustiva politička uloga Crkve. Ovo potonje, dakako, na najizravniji način problematizira društvenu ulogu Crkve u suvremenom svijetu. S druge strane, pitanje društvene uloge Crkve u suvremenom svijetu je u izravnoj vezi i s istraživanjem koje je predmet ovog rada, društvenom ulogom religije i religijskih zajednica u BiH. U vezi s tom ulogom religije, i po-

A b s t r a c t

Secularization was generally perceived as a relevant trend in development of modern societies throughout the second half of the 20th century. The end of century, on the other hand, has witnessed results incompatible with earlier projections. Moreover, religion and religious groups have experienced a kind of social rehabilitation. Religious influence penetration is especially notable in transition countries; the ones that only half a century ago were characterized by sectarian attitude towards religion and religious groups, as well as towards religious freedom. Multi-confessional countries, such as Bosnian-Herzegovinian, are particularly interesting in this context. What characterizes, for example, their trends regarding religion and its social role? Furthermore, is there a cause to suspect existence of theocratic social ambitions, and is the citizenry supportive of these ambitions? Do religious groups in conditions of changed social trends represent a factor of integration, or an instrument of social disintegration?

sebice religijskih zajednica, u sociološkoj, ali i teološkoj, filozofskoj, pa i pravnoj teoriji moguće je sresti različite pristupe. Nerijetka, potom, nisu ni empirijska istraživanja. Ali, uz sve to se i dalje, u vezi s društvenom ulogom religije i religijskih zajednica u BiH, legitimnima nameću različita pitanja. Što, primjerice, u vezi s društvenom ulogom religije misle građani BiH? Ili, trebaju li religijske vrijednosti u obiteljskom životu imati veću ulogu od one koju imaju danas? Treba li ulogu tih istih vrijednosti povećati i u obrazovnom sustavu – na svim razinama njegove organizacije – u politici, medijima? Koliko su političari ateisti podobni za vršenje javnih funkcija? Treba li ta, ali i neka druga pitanja, i ustavom sankcionirati? Lista pitanja se, dakako, time ne iscrpljuje. Dapače. Kako bi se, na postavljena, ali i neka druga, s njima povezana pitanja dobio potreban odgovor, u istraživanje se ušlo s hipotezom da *društvena tranzicija za posljedicu ima porast društvenog utjecaja i osnaživanje društvene uloge religije i religijskih zajednica*. Kako bi se postavljenu hipotezu moglo i testirati, na reprezentativnom uzorku je provedeno empirijsko istraživanje /2/ čiji rezultati su prezentirani u ovoj analizi. Budući je

istraživanje provedeno na ograničenom uzorku, statistička pogreška, koju uzorak ove veličine proizvodi, kreće se u granicama +/-4%. /3/ To, opet, znači da statistička pogreška nema bitnijeg utjecaja na sudove koji se, temeljem dobivenih empirijskih rezultata, u ovoj analizi izriču.

2. Religijski trendovi i suvremeni svijet

U suvremenoj teoriji je, radi li se o problematiziranju religije kao teorijskog fenomena, prepoznatljiv sukob dvaju teorijskih pristupa – jednog koji polazi od sekularizacije kao bitnog trenda, i drugog koji se temelji na tezi o revitalizaciji, odnosno novom „buđenju“ religioznosti u postmodernom društvu. Prvi, pristup koji okuplja pristaše teorije sekularizacije, polazi od teze da suvremena društva bitno određuje trend sekularizacije, trend sve manje religioznosti na svim razinama njezine pojavnosti – kako individualnoj, tako i grupnoj i societalnoj – ali i trend sve manje društvene uloge religije. Uporište za svoje teze ova skupina teoretičara, sociologa religije prije svega, pronalazi u empirijskim podacima koji sugeriraju sud o sve manje izraženoj religijskoj involviranosti u realnom čovjekovu životu, sud o stalnom padu i tradicionalnih vjerovanja i tradicionalnih praksi. Drugi pristup, međutim, karakterizira teza kako je problematično uopće govoriti o padu religioznosti u njezinoj tradicionalnoj

formi. U prilog tome se, među inim, poseže i za iskustvom visoke religioznosti sjevernoameričkoga kontinenta. S druge, pak, strane, pad tradicionalnih vjerovanja i tradicionalnih praksi, ako se o tome i može govoriti u nekim dijelovima svijeta – na prostoru Europe prije svega – po automatizmu ne svjedoči i o nestajanju religije. Potpuno suprotno, ta vrsta trendova samo upućuje na potrebu traganja za odgovorom na pitanje ne radi li se o drugačijim vidovima ozbiljenja svetog u suvremenom svijetu, svojevrsnoj promjeni manifestnih formi religioznosti kao posljedici promjena koje se i inače događaju u čovjeku postmodernog doba. No, ni to nije sve. Prihvati li se, naime, apostrofirana teza, u uvjetima postmodernog društva se može govoriti i o sasvim suprotnim, trendovima „buđenja“, revitalizaciji religioznosti neovisno o tome kreće li se ona u okvirima tradicionalnog ili izvan njih /4/. Koliko je, međutim, fenomen religijskog kompleksan, i koliko ga je problematično smještati u bilo kakve teorijske obrasce, najbolje svjedoče podaci iz religijske svakodnevnice. Istraživanje temeljnog religijskog profila Evrope, naime, sugerira zaključak kako je gotovo nemoguće izgraditi općeprihvatljivu zakonomjernost koja bi u vezu dovodila stupanj ekonomske i opće društvene razvijenosti s jedne, te različitih manifestacija religijskog profila članova određene društvene zajednice (vidjeti tablicu br. 1).

Tablica 1: Religijski profil Europe, 1999. – 2001. (prilagođeno prema Zrinščak, 2008)

Zemlja	Pripadnost vjerskoj zajednici	Osobe koje su se identificirale kao religiozne osobe	Učestalost pohađanja vjerskih obreda, jednom mjesečno i češće
Sjeverna Irska	86,0	59,6	63,4
Italija	82,2	83,2	53,7
Portugal	89,0	85,4	51,2
Austrija	88,1	75,0	42,5
Danska	90,0	70,7	11,9
Velika Britanija	83,5	37,3	18,9
Švedska	75,8	37,1	9,4
Francuska	57,5	44,4	11,9
Poljska	95,7	91,8	78,2
Hrvatska	88,9	79,9	52,8
Slovačka	76,8	76,7	49,8
Rumunjska	97,6	80,9	46,5
Litva	81,3	74,3	31,5
Makedonija	85,9	82,3	32,8
Bosna i Hercegovina	75,3	72,8	45,2
Slovenija	70,0	64,6	30,7
Srbija	94,0	68,2	19,9
Crna Gora	97,2	62,5	16,9
Bugarska	70,0	46,7	20,2
Mađarska	57,1	57,6	17,6

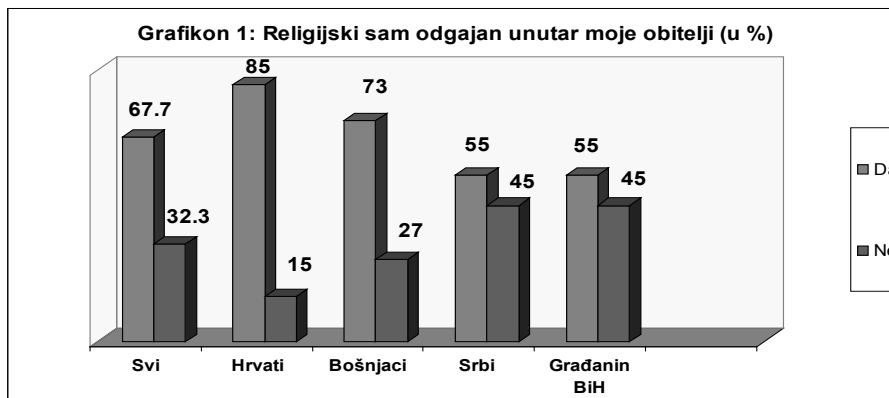
Latvija	59,3	70,6	15,1
Ukrajina	56,4	67,3	16,8
Češka R.	33,7	40,4	11,7
Estonija	24,8	35,7	11,2

Prate li se, dakle, sustavno pokazatelji iz prethodne tabele, izvjesno je da je teško govoriti o bilo kakvim zakonomjernostima. Posebice je problematično u vezu dovesti razinu opće društvene razvijenosti s jedne, te konfesionalnu identifikaciju, religijsku samoidentifikaciju i učestalost u pohađanju vjerskih obreda s druge strane. Nešto vrsti zakonomjernosti je, na izvjestan način, najbliži sud kako je, što se europskog kontinenta tiče, u pravilu veća razina konfesionalne identifikacije nego razina religijske samoidentifikacije. Ili još konkretnije, u pravilu je relativno veći udio građana koji potvrđuju svoje pripadanje nekoj od vjerskih zajednica od udjela onih koji se identificiraju kao religiozne osobe. Isto tako, u pravilu je još manji, i u odnosu na konfesionalnu identifikaciju i u odnosu na religijsku samoidentifikaciju, udio onih koji relativno često – jednom mjesečno ili češće – sudjeluju u vjerskim obredima. Iz prezentirane tablice se, međutim, dade iščitati i nekoliko zanimljivosti koje se odnose na prostor bivše Jugoslavije. Jedna od njih je, bez dvojbe, vezana uz činjenicu da sve zemlje, nastale njezinim raspadom, danas imaju visoku razinu konfesionalne identifikacije /5/. Nedvojbeno je, potom, da je u svima njima relativno niža razina religijske samoidentifikacije, odnosno identifikacija građana kao religioznih osoba /6/. Na koncu, u zemljama nastalima disolucijom bivše Jugoslavije vrlo različita je i obredna praksa, dakle sudjelovanje u vjerskim obredima. Pokazatelji iz Crne Gore i Srbije su posebice indikativni /7/. Oni, opet, upućuju na zaključak da se izvorišta indikatora visoke razine konfesionalne religioznosti ne treba tražiti u religioznosti kao fenomenu. Naprotiv, puno razumnije ih je tražiti u pravoslavnoj tradiciji kao formi etničke identifikacije. Zanimljivi su, na koncu, i trendovi koji se daju identificirati u Bosni i Hercegovini. Prema istraživanjima religijskog profila iz vremena 1999.-2001. godine, BiH ima relativno visoke stope i konfesionalne i religijske samoidentifikacije, ali i stopu obredne prakse /8/. U međuvremenu su, međutim, neki od navedenih indikatora dodatno dobili na svome intenzitetu. Pri tome se misli, prije svega, na konfesionalnu identifikaciju, dakle potvrdu pripadanja određenoj vjerskoj zajednici. Provedeno istraživanje, naime, na kojem se temelje i svi sudovi iz ovog rada, govori o radikalnom porastu konfesi-

onalne samoidentifikacije – koja je sada zabilježena kod preko 95% ukupne, u istraživanje uključene populacije /9/.

3. Religija i njezina društvena uloga u BiH

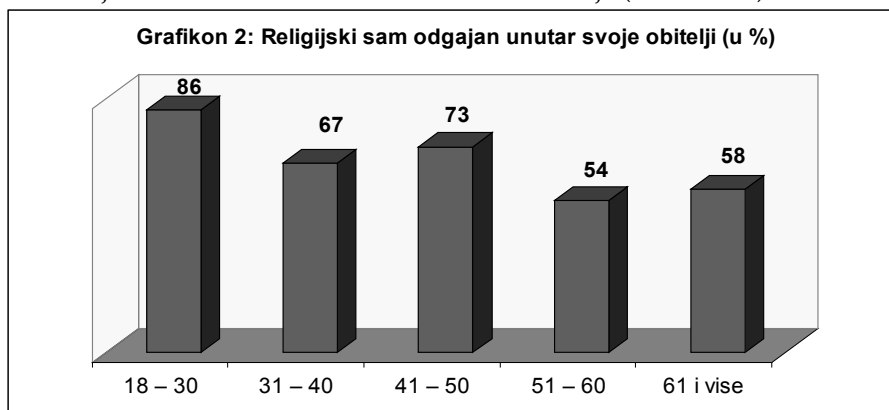
Nema dvojbi da je bh. društvo tradicionalno društvo. Sukladno tome, u njemu je naglašena i društvena uloga religijskih zajednica. Koliko je, međutim, ta uloga u okvirima koje toleriraju sekularna društva, a koliko religijske zajednice pokazuju ambicije da granice dopuštenog pređu i umiješaju se u poslove upravljanja državom? No, to nije i najvažnije. Pitanje je, drugim riječima, koliko za takve ambicije imaju potpore i među građanima, svojim sljedbenicima prije svega, ali i građanima uopće. U uvjetima bh. društva, međutim, ta uloga religijskih zajednica ima i dodatno značenje. U pitanju je, naime, činjenica da se religijska orijentacija bh. građana značajno preklapa s njihovom nacionalnom pripadnošću. U prilog tome, uostalom, govore dva relevantna podatka i iz provedenog istraživanja. U ukupnom uzorku, naime, pripadnici tri konstitutivna naroda participiraju s 96.1%. S druge strane, 95% u istraživanje uključenih izjasnilo se pripadnikom jedne od triju religijskih zajednica – islamske, katoličke, odnosno pravoslavne. Na koncu, usporedi li se struktura etničke pripadnosti i religijske orijentacije, nesporno je da je preklapanje gotovo pa apsolutno /10/. Činjenica, pak, da se religijska orijentacija bh. građana u značajnoj mjeri preklapa s njihovom nacionalnom pripadnošću, daje dodatnu težinu i značenje religijskim zajednicama – mogu djelovati kao faktor stabilizacije, međureligijskog, pa i međuetničkog uvažavanja i poštovanja, a mogu i kao faktor podjela, netrpeljivosti, nespremnosti na zajednički život s drugima i, etnički i konfesionalno drugačijima. Neka od pitanja, koja tretiraju individualno značenje i društvenu ulogu religije u bh. društvu, tretirana su i u istraživanju tijekom listopada 2010. godine. Jedno od njih je, primjerice, pitanje koliko je u bh. društvu religijski odgoj sastavnica ukupnog obiteljskog odgoja. Promatra li se pojava na razini čitavog uzorka, dobiveni pokazatelji su poprilično zanimljivi. Kod čak trećine u istraživanje uključenih religijski odgoj nije sastavnica koju su dobivali unutar njihove obitelji (Grafikon 1).

Promatraju li se, pak, navedeni podaci kroz prizmu etničkih stratuma, slika obiteljskoga utjecaja na religijski odgoj postaje još jasnija. Istraživanje još jednom potvrđuje ono što je od ranije poznato – da je religijski odgoj unutar obitelji najučestaliji stil obiteljskoga života kod građana hrvatske nacionalnosti, a relativno najrjeđi kod građana srpske nacionalnosti i onih koji se nominiraju samo građanima BiH.

U vezi s utjecajem obitelji na religijski odgoj indikativna su, dakako, još dva pokazatelja. Prvi od njih je u izravnoj vezi s prosječnom naobrazbom. Ako je, naime, temeljem provedenog istraživanja suditi, utjecaj obitelji na religijski odgoj pada s rastom prosječne naobrazbe ispitanika /11/. Zašto? Teorijski, po srijedi može biti jedan od dva uzroka. Po

srijedi, naime, može biti da je razina obrazovanja u izravnoj vezi s općom naobrazbom obitelji, a ova, opet, u obrnutoj razmjeri s razinom religioznosti. Isključiti, međutim, ne treba ni drugu mogućnost – da je s višom razinom obrazovanja u vezi manji stupanj respekta od priznavanja stvarnog sustava obiteljskih vrijednosti, pa i onog njegova dijela koji se odnosi na religioznost obitelji i odgoj djece koji baštini religijske vrijednosti /12/. Drugi pokazatelj, kojeg je iznjedrilo empirijsko istraživanje, odnosi se na odnos dobne pripadnosti ispitanika i priznanja da su unutar svoje obitelji religijski odgajani. Naime, relativno najveći udio u praćenoj dobnoj strukturi onih koji priznaju obiteljski religijski odgoj pripada ispitanicima u dobi 18-30 godina, dakle onima koji su rođeni 1980. godine i kasnije (Grafikon 2).

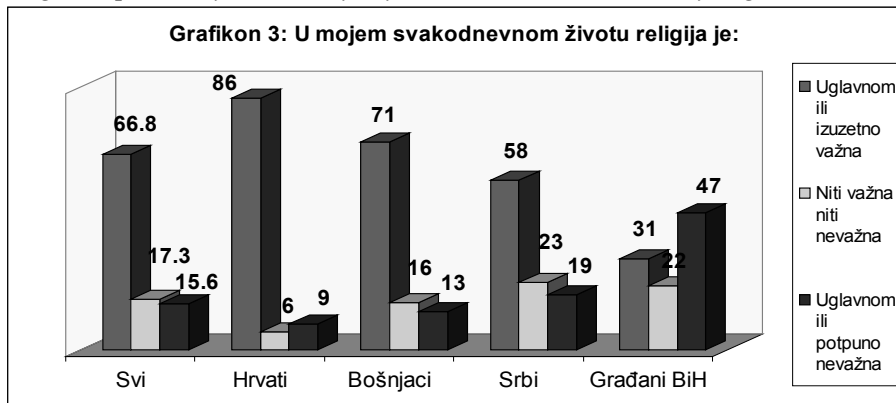

Podatak o porastu utjecaja obitelji na religijski odgoj svojih članova kod najmlađeg praćenog dobrog stratuma je razumljiv. Po srijedi je, zapravo, samo jedna od posljedica pojačanog utjecaja religijskih zajednica na život obitelji – a time i utjecaja obitelji na religijski odgoj djece – nakon 1990. godine. I jedan i drugi pojačani utjecaj su, ukratko, obilježje vremena prethodnih dvadeset godina života. Dijelom se u vezi s tim, dakako, može dovesti i još jedan pokazatelj – da se dio građana smatra više religioznima od svoje obitelji. Takav je osjećaj, naime, identificiran kod svakog petog građanina uključe-

nog u istraživanje /13/. Istina je, međutim, da se takva mogućnost ne može promatrati jednodimenzionalno. Jasno je, prije svega, da religijska svijest – bez obzira što su, eventualno, bili izloženi potpuno istim vanjskim utjecajima – nije jednako distribuirana među svim članovima obitelji. Zanimariti, doduše, ne treba ni još jedan podatak iz istraživanja – da postotak onih koji se smatraju religioznijima od članova svoje obitelji raste s padom prosječne životne dobi. Najmanji je kod najstarijih dobni skupina, a raste s padom starosne dobi ispitanika /14/. A on, opet, dodatno potvrđuje već izrečeni sud o pojačanom utjecaju religij-

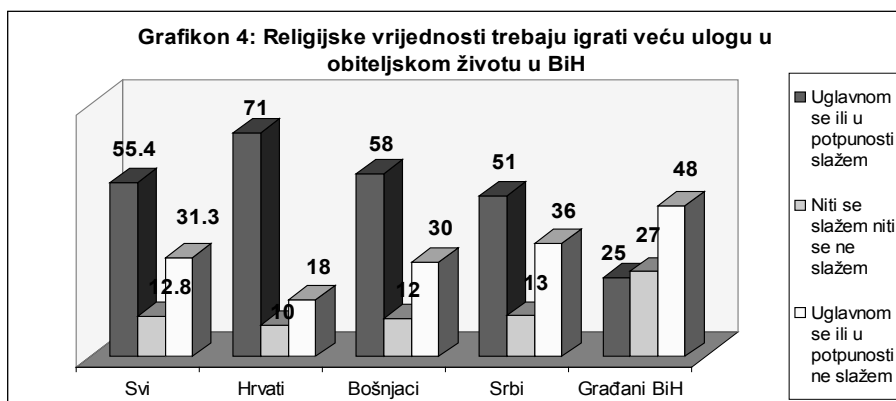
skih zajednica prethodna dva desetljeća. Zanimljivo je, potom, bilo ući i u strukturu važnosti religije u svakodnevnom životu bosansko-hercegovačkih građana. Sudionicima istraživanja dana je mogućnost peterostupanjskog rangiranja navedenog značenja religije – od toga da prema njezinom utjecaju

na svoj vlastiti život imaju potpuno indiferentan stav, do toga da je u svome svakodnevnom životu smatraju uglavnom ili izuzetno važnom, odnosno nevažnom. A što se kao zaključak nameće iz dobivenog empirijskog materijala? Najjednostavnije, on sam za sebe sasvim dovoljno govori (Grafikon 3).

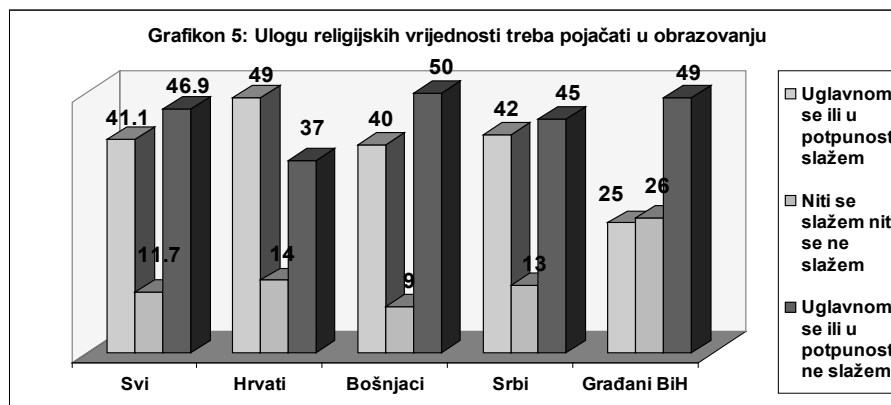
Pogledaju li se, još konkretnije, detaljnije rezultati empirijskog istraživanja, evidentno je relativno visoko značenje religije kod čak dvije trećine punoljetnih građana BiH. Evidentno je, potom, da je kod populacije hrvatske etničke skupine udio onih, kojima je religija u njihovu svakodnevnom životu uglavnom ili izuzetno važna, relativno značajno veći nego kod ostalih – kod građana koji se ne nominiraju pripadnicima ni jedne etničke skupine posebice, ali i kod pripadnika ostalih dvaju konstitutivnih naroda, Srba prije svega. Problematizira li se važnost religije u svakodnevnom životu ljudi, izostaviti se, dakako, ne smije još dva detalja. Jedan od njih je u vezi s dobnim pripadanjem. Istraživanje, još konkretnije, upućuje na zakonomjernost da rast životne dobi u pravilu podrazumijeva smanjivanje udjela onih kojima je religija u svakodnevnom životu važna, ali i porast udjela osoba kojima je nevažna ili su prema njezinoj ulozi u vlastitom svakodnevnom životu potpuno indiferentni /15/. Drugi detalj je u vezi s razinom obrazovanja. Izvjesna je

zakonomjernost, naime, nesporna dovedu li se u odnos razina obrazovanja s jedne, te značaj kojeg religija ima u svakodnevnom životu čovjeka. Viša razina obrazovanja, još konkretnije, podrazumijeva manju razinu značaja religije u svakodnevnom životu, dok raste udio onih koji su prema njezinu utjecaju indiferentni ili njezinu ulogu uglavnom ili potpuno negiraju /16/. Nerijetki, dakako, nisu ni oni koji dijele *wojerenje da bi u bosansko-hercegovačkom društvu uloga religije trebala biti veća nego što jeste*. No, što o tome misle sami građani? Bi li, primjerice, što se njih tiče, religijske vrijednosti u obiteljskom životu u BiH trebale imati veću ulogu od one koju imaju danas? Ako je po rezultatima empirijskog istraživanja suditi, potvrđan odgovor je imanentan relativno značajnijem dijelu bh. društva. Ili još konkretnije, kod preko polovice građana je identificirano slaganje – iskazano, doduše, u različitim formama intenziteta – kako bi u obiteljskom životu BiH religijske vrijednosti trebale igrati veću ulogu od one koju imaju danas (Grafikon 4).

Promatra li se odnos prema mjestu religijskih vrijednosti u obiteljskom životu u praćenim etničkim stratumima, nema dvojbe da je on u okviru očekivanoga. Uvjerenje, naime, kako bi one u obiteljskom životu BiH trebale imati veću ulogu od današnje najdominantnije je kod građana hrvatske, a relativno najmanje izraženo kod onih koji se nominiraju izvan triju nacionalnih kolektiviteta – kao građani BiH. S druge strane, takvo je uvjerenje nešto izraženije kod građana bošnjačke nego onih srpske etničke skupine (vidjeti grafikon 4). Dovede li se, pak, odnos prema mjestu religijskih vrijednosti u obiteljskom životu u vezu s nekim od karakterističnih obilježja bh. građana, između njih je također moguće identificirati odnos izvjesne zakonomjernosti. Nesporno je, primjera radi, da uvjerenje kako religijske vrijednosti trebaju igrati veću ulogu u obiteljskom životu od one koju imaju danas, pada s rastom prosječne životne dobi. Najintenzivnije je

kod najmlađe starosne skupine, a najmanje prisutno kod populacije iznad šezdeset godina života /17/. Približno slična pravilnost se, potom, daje identificirati i dovede li se odnos prema ulozi religijskih vrijednosti u obiteljskom životu u vezu s prosječnom razinom obrazovanja. Dakle, niže obrazovanje – učestalije uvjerenje kako tom tipu vrijednosti treba pripadati veća uloga u obiteljskom životu. I obrnuto, dakako /18/. Provedeno istraživanje, ponovimo, upućuje na većinsko uvjerenje bh. građana kako bi religijske vrijednosti u obiteljskom životu trebale imati veću ulogu od one koju imaju danas. A što je s odnosom tih vrijednosti u sustavu obrazovanja? Bi li, drugim riječima, i u sustavu obrazovanja također trebalo pojačati ulogu religijskih vrijednosti? Sudi li se prema rezultatima empirijskog istraživanja, značajan dio građana BiH dijeli i tu vrstu uvjerenja (Grafikon 5).

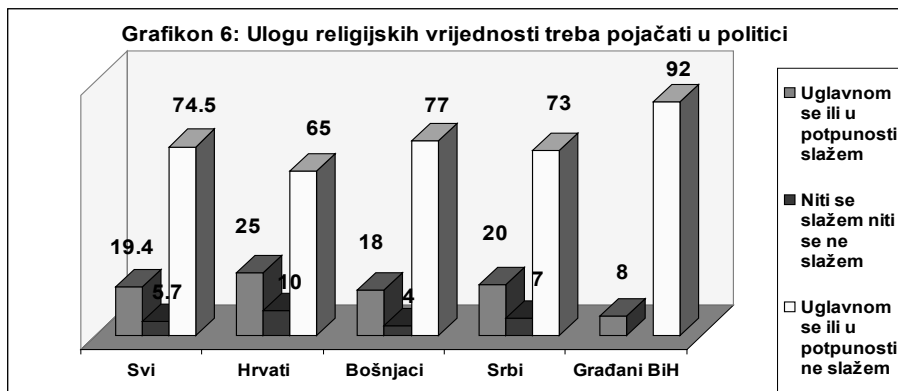

Za razliku, međutim, od odnosa prema religijskim vrijednostima u životu obitelji, ovdje se ne može govoriti o većinskom uvjerenju. Empirijski podaci, još konkretnije, upućuju na zaključak da većina građana BiH još uvijek dijeli uvjerenje kako obrazovanje treba zadržati izvan povećanog utjecaja religijskih vrijednosti (vidjeti grafikon 5). Udio takvih je, kompariraju li se etnički stratumi, relativno najveći kod građana bošnjačke nacionalnosti, te onih koji se ne svrstavaju ni u jedan od etnikuma. Na stranu potrebe povećanog utjecaja religijskih vrijednosti se, pak, svrstavaju jedino građani hrvatske nacionalnosti. No, ni za njih se ne može ustvrditi kako je takvo opredjeljenje izraz nacionalnog konsenzusa. Dapače /19/. Opredjeljenje za pojačan utjecaj religijskih vrijednosti u obrazovanju, promatrano na razini BiH, ne može se dovesti u vezu s dobnom strukturom populacije /20/. Ali, zato postoji veza između te vrste uvjerenja i razine prosječne naobrazbe. Takav utjecaj religijskih vrijednosti,

naime, mnogo intenzivnije podržavaju građani s osnovnom školom od, primjerice, fakultetski obrazovanje populacije /21/.

Istraživanje je za cilj postavilo i pronicanje u odnos građana prema involviranju religijskih vrijednosti u sferu politike. *Treba li, dakle, u politici također pojačati ulogu religijskih vrijednosti?* U istraživanje uključena su ponuđene tri grupe mogućnosti – da su prema takvom trendu u ulozi religijskih vrijednosti indiferentni, ali i da se s tim uglavnom ili u potpunosti slažu, odnosno ne slažu. Na taj se način, zapravo, pokušalo testirati odnos bh. građana prema sekularizmu i sekularnoj državi s jedne, te njihovu potporu teokratskim trendovima s druge strane. Dobiveni rezultati su, promatra li ih se iz perspektive evropskih vrijednosti, vrijedni teorijske pozornosti. Zašto? Najjednostavnije – jer u stvarnom životu uopće nisu rijetki oni čije su procjene odnosa građana prema ovom tipu jačanja utjecaja religijskih vrijednosti, pa onda i utjecaja religijskih zajednica, puno pesimistič-

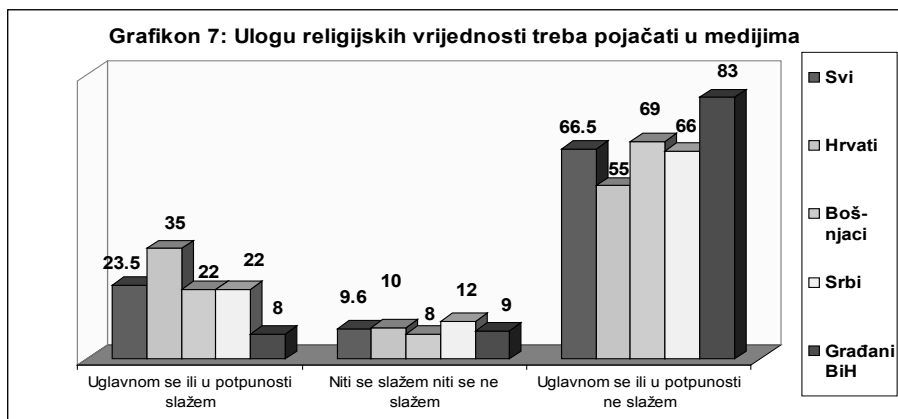
nije od onoga što pokazuje provedeno empirijsko istraživanje (Grafikon 6).

Ako je, dakle, prema rezultatima provedenog istraživanja suditi, tek svaki peti građanin BiH dijeli uvjerenje kako bi ulogu religijskih vrijednosti trebalo pojačati i u sferi politike. No, još važnije je da, na što ukazuje i prethodni grafikon, izostanak takve potpore karakterizira sve etnički promatrane stratume bosansko-hercegovačkog društva. Apostrofirana potpora, potom, nije karakteristična ni za druge, kroz istraživanje praćene stratume. Kod manje obrazovanog dijela stanovništva ona je, što je očekivano, naglašenija /22/.

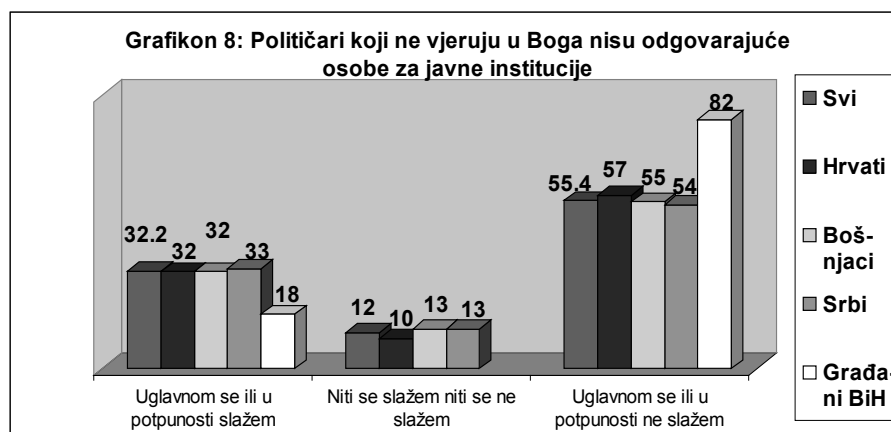
Ono, pak, što svjedoči o pojačanom utjecaju religijskih zajednica u prethodnih dvadeset godina vidljivo je i kroz prizmu ovog tipa potpore – promatra li se ona, primjerice, iz perspektive starosne strukture. Uvjerenje, naime, kako bi utjecaj religijskih vrijednosti trebalo pojačati u politici u odnosu na onaj kojeg one imaju danas relativno je izraženiji kod najmlađeg dijela stanovništva – onih u dobi 18-30 godina života /23/. Pođe li se, međutim, od rezultata istraživanja, provedenog prije petnaestak godina /24/, za populaciju u toj životnoj dobi je najmanje karakteristično prisustvo religijske svijesti. Kako,

prema tome, ovako radikalna zaokret, do kojeg je došlo u samo petnaestak godina, objašnjavati? Jedini racionalan je pristup koji polazi od pojačanog utjecaja religijskih zajednica, utjecaja koji je u međuvremenu bio neupitan i koji je za posljedicu imao snažniji utjecaj na najmlađi dio stanovništva – onaj koji je danas u dobi 18-30 godina, a koji je tom utjecaju izložen od svoga rođenja ili, pak, ranog djetinjstva. Na isti, dakle ohrabrujući sud o odnosu bh. građana prema mjestu i ulozi religije u društvo, upućuje još jedan detalj. Istraživanjem se, zapravo, htjelo proniciti u strukturu njihova uvjerenja u odnosu na pitanje *treba li ulogu religijskih vrijednosti, u odnosu na onu koje one zauzimaju danas, pojačati i u medijima?* Utjecaji, kojima je prosječni građanin bio izložen prethodnih dvadeset godina, sugeriraju sud kako bi odgovor građana mogao biti potvrđan. A on bi, opet, upućivao na trendove koji nemaju evropski predznak. Dobiveni rezultati, međutim, upućuju na trendove koji su također na fonu evropskih. Tek svaki četvrti građanin – i manje od toga – podržava opredjeljenje za pojačanjem uloge religijskih vrijednosti u medijima u odnosu na postojeću (Grafikon 7).

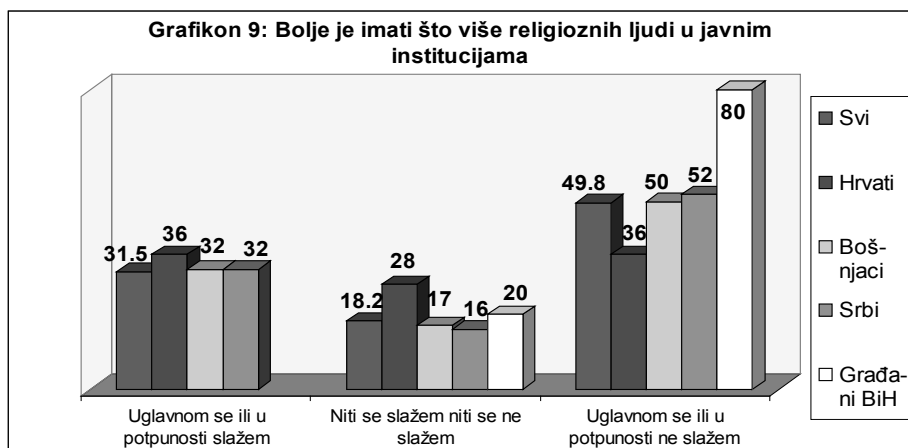
Promatra li se, pak, navedena sklonost – sklonost uvjerenju kako bi ulogu religijskih vrijednosti, u odnosu na onu koje one zauzimaju danas, trebalo pojačati i u medijima – kod pojedinih stratumata stanovništva, nalazi provedenog istraživanja kreću se u granicama očekivanih. Ona je, primjerice, relativno značajno intenzivnija kod građana hrvatske etničke skupine nego kod svih ostalih /25/. Potpora naglašenijoj ulozi religijskih vrijednosti je, potom, relativno najdominantnija kod najmlađe punoljetne starosne dobi, one između 18 i 30 godina života /26/. Na koncu, takva vrsta potpore je relativno prisutnija kod najmanje obrazovanog dijela stanovništva /27/. Na ohrabrujući odnos prema stanju duha bh. društva, ali i na jasnu sliku o tome treba li Bosni i Hercegovini sekularna ili teokratska

država, upućuje i struktura uvjerenja građana u odnosu na pitanje prihvatljivosti za javne institucije političara koji nisu vjernici. U istraživanje uključeni su, naime, postavljeno je pitanje *jesu li političari koji ne vjeruju u Boga odgovarajuće osobe za javne institucije?* Iako je udio onih koji takvo uvjerenje dijele nešto veći u odnosu na prethodna pitanja – ona koja tretiraju pitanje pojačavanja uloge religijskih vrijednosti u politici i medijima – on i dalje pod znak pitanja ne dovodi temeljno opredjeljenje za izgradnju sekularne države. Ili još konkretnije, sklonost uvjerenju kako političari, koji ne vjeruju u Boga, nisu odgovarajuće osobe za javne institucije – bez obzira na intenzitet manifestacije te sklonosti – ne podupire ni trećina ukupne populacije (Grafikon 8).

Ono što je, u vezi s tim, također evidentno – a na to upućuje i prethodni grafikon – uvjerenje kako političari, koji ne vjeruju u Boga, nisu odgovarajuće osobe za javne funkcije, uravnoteženo je distribuirano među svim etničkim skupinama koje, prema Ustavu, imaju status konstitutivnih naroda. Pogleda li se, međutim, učestalost ovog tipa uvjerenja prema drugim pristupima u stratificiranju ukupnoga uzorka, slika dobiva dodatne obrise u svojoj jasnoći. Izvrši li se, primjerice, stratifikacija prema kriteriju prosječne naobrazbe, neupitnim se nameće zaključak kako je uvjerenje da onima koji nisu vjernici ne treba dopustiti rad u javnim institucijama relativno najučestalije kod najneobrazovanijeg dijela populacije – onih s osnovnom školom. I kako je, sukladno tome, najmanje učestao kod najobrazovanijih – onih s višom školom ili fakultetom /28/. O sličnoj se vrsti zakonomjernosti, doduše ne tako evidentnoj, može govoriti i izvrši li se stratifikacija

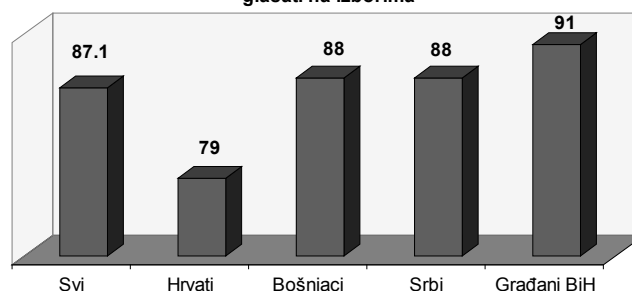
prema kriteriju životne dobi. Rast godina života, naime, u principu prati pad potpore uvjerenju kako onima koji nisu vjernici ne treba dopustiti rad u javnim institucijama /29/. Izvjesno odstupanje je, istina, identificirano kod najstarijeg dijela populacije /30/. Istraživanje, dakako, nije proniklo i u uzroke navedenog odstupanja. No, njih nije teško pretpostaviti temeljem drugih istraživanja iz ove oblasti koja upućuju na rast religioznosti u poznoj starosti, a on za posljedicu ima i pojačano uvjerenje kako religiji i religijskim vrijednostima i inače treba otvoriti širi prostor. Da prethodno utvrđenu pravilnost ne treba dovoditi u pitanje, smatrati je, primjerice, rezultatom nerazumijevanja, potvrđuje struktura odgovora na još jedno pitanje – kojim je testirano slaganje s tvrdnjom kako je *u javnim institucijama bolje imati što više religioznih ljudi* (Grafikon 9).

Stave li se u odnos rezultati istraživanja, prezentirani u prethodnom grafikonu (grafikon 9) s onima kojima je testirana potpora građana opredjeljenju da političari koji nisu vjernici nisu preporučljivi za rad u javnim institucijama, gotovo da se, promatrano na razini ukupnoga uzorka, može govoriti o njihovom preklapanju. Naime, i u strukturi opredjeljenja u odnosu na ovo pitanje manje od trećine svih ispitanika podržava sud kako je u javnim institucijama dobro imati što više religioznih ljudi. S druge strane, o značajnim se odstupanjima u odnosu na ukupni uzorak ne može govoriti ni u slučaju da se on segmentira prema kriteriju nacionalnog pripadanja. Ako se, pak, o kakvim razlikama i može govoriti, one se odnose na nešto veći udio onih koji su prema takvom opredjeljenju indiferentni – niti se sa njim slažu niti ne slažu, a sukladno tome i nešto manji udio onih koji se takvom opredjeljenju – da je dobro da u javnim institucijama bude što više vjernika – suprotstavljaju. Izvrši li se, pak, stratifikacija ukupnoga uzorka prema nekim drugim obilježjima, između njih i opredjeljenja da je bolje imati što više religioznih u javnim institucijama se daje identificirati izvjesna zakonomjernost. Primjerice, porast takvom opredjeljenju je, uz mala odstupanja, u obrnutoj razmjeri sa životnom dobi – veća prosječna starost, manja potpora navedenom opredjeljenju /31/. Ista je pravilnost, potom, identificirana i ako se u odnos stave prosječna naobrazba i apostrofirano opredjeljenje – viša razina obrazovanja, manja potpora opredjeljenju kako je bolje imati što više religioznih u javnim institucijama /32/. Identificirana vrsta uvjerenja – u vezi s religijskim vrijednostima u obrazovanju, politici i medijima, te angažmanom, odnosno neangažmanom u politici osoba koje jesu ili nisu vjernici – sama po sebi sugerira dominantno uvjerenje i u vezi s nekim drugim pitanjima koja se tiču društvenog utjecaja religije i religijskih zajednica. U provedenom istraživanju su,

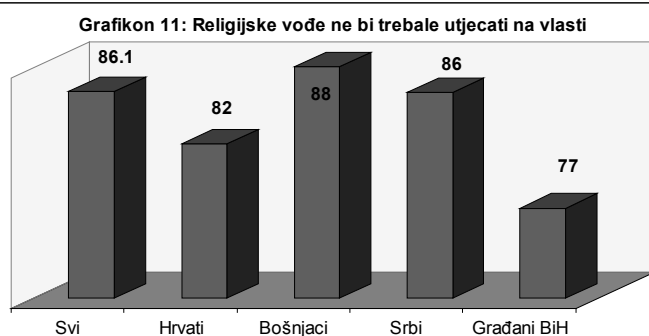
kao karakteristična, testirana dva. Jedno se tiče potpore koju uživa ideja legitimiranja utjecaja religijskih vođa na opredjeljivanje kako će građani, njihova vjerska pastva prije svega, glasovati na izborima, a drugo potpore uvjerenju trebaju li religijske vođe utjecati na vlasti u njihovom svakodnevnom funkcioniranju ili ne. Rezultati istraživanja su, bez dvojbe – neovisno o procesima koji su obilježili prethodnih dvadeset godina – na tragu evropskih civilizacijskih trendova. Trebaju li, dakle, *religijske vođe utjecati na to kako će ljudi glasovati na izborima?* Ako je temeljem dobivenih rezultate empirijskog istraživanja suditi, u BiH postoji opći društveni konsenzus kako se to ne smije dopustiti. Ta vrsta konsenzusa, dakako, upitna nije ni ako se uzorak stratificira prema kriteriju etničkoga pripadanja u istraživanje uključenih (Grafikon 10).

Grafikon 10: Religijske vođe ne bi trebale utjecati kako će ljudi glasati na izborima

Teorijski relevantna odstupanja u odnosu na navedeno opredjeljenje nije moguće identificirati ni ako se segmentiranje ukupne populacije izvrši prema nekom od drugih kriterija – entitetskoj pripadnosti, starosnoj dobi ili, eventualno, prosječnoj naobrazbi /33/. *Trebaju li, na koncu, religijske vođe utjecati na vlasti u njihovu svakodnevnom funkcioniranju?* Po srijedi je, pojasnimo, pitanje čije je postavljanje građanima motivirano većim brojem razloga. Jedan od značajnih je, bez dvojbe, dojam kako ta vrsta utjecaja u prethodnih dvadeset godina postoji. Ignorirati, potom, ne

treba ni ambicije religijskih vođa da tu vrstu svoga utjecaja i institucionaliziraju. Što, međutim, o tome misle građani BiH? Podržavaju li, drugim riječima, oni društveni ambijent u kojem će ključne odluke o upravljanju državom i društvom posredstvom izabranih predstavnika donositi poglavari religijskih zajednica. Podržavaju li, na koncu, bh. građani i eventualne ambicije da se utjecaj religijskih vođa na vlast legalizira i institucionalizira? Ako je temeljem provedenog istraživanja suditi, u vezi s tom vrstom dilema nema dvojbi. Građani BiH, najjednostavnije, i u vezi s tim postoji opći društveni konsenzus, ne podržavaju ideju da religijski vođe na bilo koji način utječu na vlast. Sukladno tome, dakako, nema dvojbi ni u vezi sa sudom da raspoloženje bh. građana ne ide na ruku eventualnim ambicijama religijskih zajednica i njihovih vođa za većim utjecajem u upravljanju državom i državnim poslovima u BiH – bilo da se one odnose na njihov realni utjecaj, bilo da se tiču očekivanja kako bi se ta vrsta utjecaja mogla i institucionalizirati (Grafikon 11).

Konsenzus, koji je neupitan na razini ukupne populacije, imanentan je i svim praćenim stratumima bh. populacije – etničkim /34/, dobним /35/, obrazovnim /36/. To je, bez sumnje, jedan od ohrabrujućih pokazatelja u projiciranju bh. države kao sekularne, ali i njezinom ustavnom određenju kao sekularne. No, teško je ne postaviti i pitanje – čemu se takav odnos građana BiH prema društvenoj ulozi religije i religijskih zajednica ima zahvaliti? Na to, i njemu slična pitanja je, dakako, teško jednoznačno odgovoriti. Traganje za odgovorima na ta i slična pitanja, doduše, nije bilo ni predmet ovog istraživanja. Ali, ne treba isključiti mogućnost da se jedan od odgovora krije i u jednom pokazatelju do kojeg se došlo ovim istraživanjem – stupnju povjerenja koje građani BiH iskazuju prema svojim religijskim zajednicama. Iz dobivenih empirijskih podataka, naime, evidentno je da je izrazito povjerenje u svoje religijske zajednice odlika približno svakog trećeg građanina BiH /37/. Usporede li se, pak, ti pokazatelji s onima koji se tiču opredjeljenja za naglašeniju

ulogu religijskih zajednica od uloge koju te zajednice u bh. društvu imaju danas, u značajnoj se mjeri može govoriti o preklapanju te vrste opredjeljenja i građana s izrazitim povjerenjem u svoje religijske zajednice.

4. Zaključak

U istraživanje se ušlo s hipotezom da društvena tranzicija za posljedicu ima porast društvenog utjecaja i osnaživanje društvene uloge religije i religijskih zajednica. Istraživanjem, međutim, provedenim na prostoru BiH, navedena hipoteza je samo dijelom potvrđena. Istina, doduše, jeste da tranzicija za posljedicu ima rast razine konfesionalne samoidentifikacije. Primjer Bosne i Hercegovine, ali i drugih tranzicijskih zemalja, nekih od njih i mnogo zornije, svjedoče o razini konfesionalne identifikacije odnosno potvrde pripadanja nekoj od vjerskih zajednica, koja je bitno povećana u odnosu na onu iz vremena prije otvaranja procesa društvene tranzicije. Istraživanje, potom, provedeno na prostoru BiH upućuje i na neke druge indikatore pojačane uloge religije i religijskih zajednica u životu čovjeka. Relativno naglašeniji je, primjerice, nego prije otvaranja procesa tranzicije, utjecaj religijskog u odgoju unutar obitelji. Naglašenije je, potom, u usporedbi s ranijim istraživanjima, i uvjerenje kako bi religijske vrijednosti trebale igrati još veću ulogu u obiteljskom životu BiH od one koju imaju danas. Primjer Bosne i Hercegovine, međutim, ne otvara prostor mogućnosti zaključivanja kako povećana konfesionalna i religijska samoidentifikacija, pojačan utjecaj religijskog unutar obitelji, te povećano uvjerenje kako bi religijske vrijednosti u životu obitelji trebale imati i još veću ulogu, za posljedicu imaju i porast spremnost građana na veću društvenu ulogu religije. Pri tome se pod povećanom spremnosti na pojačanu društvenu ulogu religije podrazumijeva potpora trendovima koji bi pod znak pitanja doveli temeljne principe sekularne države i otvorile prostor procesima teokratizacije. Rezultati istraživanja, naime, pokazuju kako je prostor takvim procesima bitno sužen – i kako ambijent BiH ne odstupa od ambijenta koji karakterizira druga evropska društva. Gotovo devet desetina svih, u istraživanje uključenih, primjerice, dijeli uvjerenje kako religijske vođe ne bi trebale utjecati na to kako će ljudi glasovati na izborima. Gotovo isti intenzitet uvjerenja je, potom, identificiran i u odnosu na sud da religijski vođe i inače ne bi trebale utjecati na vlasti i njihovo funkcioniranje. Tri četvrtine u istraživanje uključenih ne podržava pojačavanje uloge

religijskih vrijednosti u sferi politike. Preko dvije trećine svih građana, potom, ne podupire pojačan utjecaj religijskih vrijednosti u medijima. Preko polovine ukupne populacije ne prihvaća sud kako političari, koji ne vjeruju u Boga, nisu odgovarajuće osobe za javne institucije, a tek svaki treći dijeli uvjerenje kako bi u javnim institucijama bolje bilo imati što više religioznih ljudi. Većina bh. građana se, na koncu, suprotstavlja pojačanoj ulozi religijskih vrijednosti u obrazovanju. Apostrofirani pokazatelji, drugim riječima, upućuju na sud kako proces tranzicije za posljedicu ima pojačan utjecaj religije u obiteljskom životu. No, on automatski ne znači i otvaranje prostora procesu teokratizacije. Dapače. Bosansko-hercegovački primjer svjedoči u prilog tezi kako te dvije vrste religijskog utjecaja ne djeluju po principu spojenih posuda. I kako jedna na drugu ne mora imati nikakvog, teorijski značajnog učinka.

Bilješke

- 1/ Prema europskom istraživanju vrednota, kao sveeuropskom komparativnom istraživačkom projektu, religiju se definira i istražuje u pet ključnih dimenzija – kao religijsko vjerovanje; kao religioznost, onaj vid čovjekova odnosa spram religije koji naglašava osobnu, dublju vezanost uz religiju, nadnaravno, sveto; kao crkvenost ili ritualnu dimenziju religije; kao dimenziju javne uloge Crkve; te, na koncu, kao posljedični utjecaj religije (detaljnije u Zrinščak, 2008).
- 2/ Empirijski dio istraživanja, u koje je uključeno 600 ispitanika, realiziran je u listopadu 2010. U istraživanje je uključeno je 12.8% Hrvata, 47.3% Bošnjaka, 36% Srba te 3.8% građana koji se izjasniše kao „građani BiH“, dakle bez nacionalne identifikacije. U istraživanje je, potom, uključeno 61.3% građana s prostora FBiH, te 38.7% njih iz RS-a što približno odgovara distribuciji stanovništva u ova dva administrativna dijela BiH. U uzorku je ravnomjerno zastupljena i spolna struktura stanovništva – među ispitanicima je 49.7% muškaraca i 50.3% žena. Zadovoljavajuća je, potom, i starosna struktura uzorka. Naime, osobe u dobi 18-30 godina čine 21% u istraživanje uključenih, one u između 31 i 40 godina života 18.3%, osobe starije između 41 i 50 godina 19.7%, građani u dobi 51-60 godina života 18.3% te, na koncu, osobe starije od 60 godina 22.7% ukupnog uzorka. U istraživanje je, na koncu, što se obrazovne strukture tiče, uključeno 21% građana s osnovnom školom, 62.3% sa srednjom, 16.2% s viškom školom ili fakultetom, te 0.5% njih s magisterijem ili doktoratom znanosti.
- 3/ Statistička pogreška od +/-4% odnosi se na veličinu populacije od 3.000.000 stanovnika. Budući je istraživanje podvrgnuta populacija sa 18 godina života i više, procjena je da taj dio populacije ne prelazi veličinu od 3.000.000.
- 4/ Izvan ova dva pristupa nerijetko se susreću i još neki, oni koji imaju ambiciju izdići se iznad zamki koje postavljaju prethodne dvije teorije. Jedan od njih je tzv. konstruktivistički, pristup kojeg šezdesetih godina XX. stoljeća promoviraju Berger i Luckmann, a potom, koncem stoljeća, J. Beckford tvrdnjom da je religija društvena i kulturološka konstrukcija vrlo promjenjiva značenja, da su njezino značenje i njezina uporaba bitno različiti u različitim društvima i među različitim društvenim skupinama, te da je njezina konkretna definicija podložna velikim i žučnim raspravama
- 5/ Zanimljivo je da je najizraženija konfesionalna identifikacija, odnosno osjećaj pripadanja određenoj vjerskoj zajednici, zabilježena u Crnoj Gori – kod čak 97,2% njezinih građana, pa odmah potom u Srbiji – kod 94% njezinih građana.
- 6/ Zanimljivo je da je razlika između konfesionalne i religijske samoidentifikacije najizraženija upravo u Crnoj Gori i Srbiji. Ta bi činjenica, drugim riječima, mogla upućivati na zaključak kako u osnovi konfesionalne identifikacije ne leže razlozi religijske nego potpuno druge, etničke naravi ili, pak, praćenja društvenih trendova.
- 7/ Učestalost pohađanja vjerskih obreda, jednom mjesečno i češće, u Crnoj Gori je identificirana kod 16,9%, a u Srbiji 19,9% građana.
- 8/ Pripadnost vjerskoj zajednici identificirana je kod 75,3% bh. građana, 72,8% građana se identificiralo kao religiozne osobe, a 45,2% njih najmanje jednom mjesečno ili češće pohađa vjerske obrede.
- 9/ Konkretnije, 95,1% svih, u istraživanje uključenih izjasnilo se da pripada nekoj od religijskih zajednica. Samo 4,9% njih nema osjećaj takvog pripadanja.
- 10/ U ukupnom uzorku, naime, Bošnjaci čine 47.3%, Hrvati 12.8%, Srbi 36%, a oni koji se nominiraju kao građani BiH 3.83%. S druge, pak, strane, u ukupnom uzorku se pripadnicima islamske religijske zajednice izjasnilo 47%, pripadnicima pravoslavne njih 35,7%, katoličke 12,5%, dok je nepripadanje niti jednoj religijskoj zajednici obilježje tek 4.9%v ispitanika
- 11/ Religijski odgoj u obitelji potvrdilo je 80% ispitanika s osnovnom, 66% sa srednjom, 59% s višom školom i fakultetom, te 35% njih s magisterijem ili doktoratom znanosti.
- 12/ Istraživanje, nažalost, nije omogućilo odgovor i na tu vrstu teorijskih dilema. Stoga bi, u nekom od narednih istraživanja, bilo uputno istraživačku pozornost usmjeriti i na njihovo dešifriranje.
- 13/ Takvih je, još konkretnije, 19,9% građana uključenih u istraživanje. Pri tome, istina, nema teorijski relevantnih razlika ni među pripadnicima praćenih etničkih struktura.
- 14/ Više religioznim od svoje obitelji smatra se 15% građana sa 61 godinom života i više, 12% njih u dobi 51-60 godina, 20% u dobi 41-50 godina, 26% u dobi 31-40 godina, te 27% građana u dobi 18-30 godina.

- /15/ Udio onih kojima je religija u svakodnevnom životu uglavnom ili potpuno važna kod dobne skupine 18-30 godina iznosi 77%, kod skupine 31-40 godina 73%, kod skupine 41-50 godina 66% te kod skupine 51-60 godina 55%. Suprotno tome, udio onih kojima je religija u svakodnevnom životu uglavnom ili potpuno nevažna iznosi 8% kod dobne skupine 18-30 godina, 12% kod dobne skupine 31-50 godina, 21% kod onih između 51 i 60 godina, te 25% kod građana iznad 61 godine života
- /16/ Oni kojima je religija u svakodnevnom životu uglavnom ili potpuno važna građani među građanima s osnovnom školom čine 82%, među građanima sa srednjom školom 64%, dok među građanima s magisterijem ili doktoratom znanosti čine tek 35% svih građana. S druge strane, oni koji su prema religiji indiferentni u strukturi građana s osnovnom školom čine 10% stanovništva, u strukturi građana sa srednjom, višom školom ili fakultetom 19%, dok u strukturi građana sa magisterijem ili doktoratom znanosti čak 65%.
- /17/ Sud, da religijske vrijednosti trebaju igrati veću ulogu u obiteljskom životu u BiH, dijeli 69% u istraživanje uključenih u dobi 18-39 godina života, 59% njih u dobi 31-50 godina, 47% starosti 51-60 godina, te 44% građana životne dobi 61 godina i više.
- /18/ Da religijske vrijednosti trebaju igrati veću ulogu u obiteljskom životu u BiH slaže se 71% ispitanika s osnovnom, 50% sa srednjom, 56% s višom školom ili fakultetom, te 35% njih s magisterijem ili doktoratom znanosti.
- /19/ Promatra li se, međutim, i građane hrvatske nacionalnosti, većinsko opredjeljenje za pojačan utjecaj religijskih vrijednosti u sustavu obrazovanja posljedica je pojačanog opredjeljenja među nekim segmentima te populacije. Pojačan utjecaj religijskih vrijednosti u sustavu obrazovanja, naime, zagovaraju pripadnici hrvatske populacije između 18 i 30 godina (65% njih), ali ne i starije dobne skupine. Potporu takvom uvjerenju moguće je identificirati tek kod 36% Hrvata između 51 i 60 godina života, te kod 37% njih iznad 61 godine.
- /20/ Uvjerenje, doduše različitog intenziteta, da ulogu religijskih vrijednosti treba pojačati u obrazovanju, dijeli 55% građana u dobi 18-30 godina, 35% njih između 31 i 40 godina, 45% u dobi 41-50 godina, 29% starosti 51-60 godina, te 40% populacije životne dobi od 61 godinu života i više.
- /21/ Sa sudom kako bi utjecaj religijskih vrijednosti u obrazovanju trebalo pojačati se uglavnom ili u potpunosti slaže 61% građana s osnovnom, 37% njih sa srednjom, te 34% onih s višom školom ili fakultetom.
- /22/ Potporu većem utjecaju religijskih vrijednosti u sferi politike iskazuje 38% građana s osnovnom, 15% njih sa srednjom i 14% sa višom školom ili fakultetom.
- /23/ Takvo uvjerenje je prisutno kod 27% građana u dobi 18-30 godina, 14% kod onih 31-40 godina, 23% kod starosne dobi 41-50 godina, te 10% kod onih 51-60 godina života i 22% kod građana iznad 61 godinu starosti
- /24/ Radi se o istraživanju religioznosti koje je proveo Ivan Cvitković na prostoru cijele BiH
- /25/ Da ulogu religijskih vrijednosti, u odnosu na onu koje one zauzimaju danas, treba pojačati i u medijima vjeruje 35% građana hrvatske, 22% bošnjačke i srpske etničke skupine, te svega 8% onih koji se etnički uopće ne svrstavaju
- /26/ U toj životnoj dobi pojačanu ulogu religijskih vrijednosti u medijima podržava 32% u istraživanje uključenih. Istodobno, takva je potpora imanentna za 27% populacije u dobi 41-50 godina, za 25% u dobi 61 godina i više, za 17% starosti 31-40 i za samo 15% njih u dobi 51-60 godina života.
- /27/ Identificirana je, naime, kod čak 37% u istraživanje uključenih. Zanimljivo je, međutim, da je relativno češće podupiru oni s višom školom i fakultetom (29% u istraživanje uključenih) nego populacija sa završenom srednjom školom, unutar koje je apostrofirana potpora zabilježena kod tek 18% ispitanika.
- /28/ Da osobe koje nisu vjernici nisu odgovarajuće za javne funkcije vjeruje 45% građana s osnovnom, 30% sa srednjom, te 24% s višom školom ili fakultetom.
- /29/ Potpora toj vrsti uvjerenja identificirana je kod 37% populacije u dobi 18-30 godina, kod 35% građana između 31 i 40 godina, kod 33% njih u dobi 41-50, te kod 20% u dobi 51-60 godina života.
- /30/ Kod 35% stanovništva u životnoj dobi 61 godina života i više zabilježena je potpora uvjerenju da onima koji nisu vjernici ne treba dopustiti rad u javnim institucijama
- /31/ Najveća potpora takvom opredjeljenju od 46% identificirana je kod dobne skupine 18-30 godina, a najmanja kod one 51-60 godina, svega 19%.
- /32/ Potporu takvom opredjeljenju iskazuje 46% ispitanika s osnovnom, 28% njih sa srednjom, te 26% s višom školom i fakultetom.
- /33/ Da religijske vođe ne bi trebale utjecati kako će građani glasovati na izborima slaže se 86% građana Federacije BiH i 88% njih u RS-u, 83% građana u dobi 18-30 godina, 89% njih u dobi 31-40 godina, 96% građana starosti 41-50 godina, 82% starosti 51-60 godina te 86% u dobi 61 godina i više. Isto opredjeljenje je identificirano kod 88% građana s osnovnom, kod 87% njih sa srednjom, a isto toliko i sa višom školom ili fakultetom.
- /34/ Iz grafikona br. 11 je evidentno kako je uvjerenje, da religijske vođe ne bi trebale utjecati na vlasti u njihovu svakodnevnom funkcioniranju, identificirano kod 82% Hrvata, 88% Bošnjaka, 86% Srba, te kod 77% onih koji se nominiraju kao „građani BiH“
- /35/ Uvjerenje, da religijske vođe ne bi trebale utjecati na vlasti u njihovu svakodnevnom funkcioniranju, identificirano je kod 84% populacije u dobi 18-30 godina, kod 88% njih u dobi 31-40 godina, kod 90% građana starosti 41-50 godina, kod 82% starosti 51-60 godina, te kod 86% građana životne dobi 61 godina i više.

- /36/ Sa sudom da religijske vođe ne bi trebale utjecati na vlasti u njihovu svakodnevnom funkcioniranju slaže se 90% građana s osnovnom, 84% njih sa srednjom, te 87% s višom školom i fakultetom.
- /37/ Jako puno povjerenja u svoje religijske zajednice odlika je 29.3% u istraživanje uključenih, njih 48.4% karakterizira prosječno, 12.1% malo, a 9.4% nikakvo povjerenje.

Literatura

1. Cvitković, I., *Sociologija religije*, DES, Sarajevo, 2007.
2. Črpčić, G., Zrinščak, S. Između identiteta i svakodnevnog života. Religioznost u hrvatskom društvu iz europske komparativne perspektive, u: Baloban, J. (ur.), *U potrazi za identitetom. Komparativna studija vrednota: Hrvatska i Europa*, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb, 2005.
3. Davie, G., *Religija u suvremenoj Europi: mutacija sjećanja*, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb, 2005.
4. Davie, G., *The Sociology of Religion*, Sage Publications, London, 2007.
5. Dobbelaere, K., *Secularization: An Analysis at Three Levels*, P.I.E.-Peter Lang, Bruxelles, 2003.
6. Jukić, J., *Budućnost religije*, Matica hrvatska, Split, 1991.
7. Knoblauch, H., *Sociologija religije*. Demetra. Zagreb 2004.
8. Kukić, S., *Sociologija, teorije društvene strukture*, Sarajevo Publishing, 2004.
9. Plenković, Juraj. Vjera i komunikacijsko povjerenje među narodima // *Društvo i tehnologija 2010*. Zagreb : Hrvatsko komunikološko društvo i Nonacom, 2010. 347-350 (predavanje, međunarodna recenzija, objavljeni rad, znanstveni).
10. Plenković, Juraj. Prikaz knjige: Vehbija Hodžić: Islam u svijetu nauke i filozofije // *Informatologia*. 43 (2010) , 1; 77-78 (prikaz, ostalo).
11. Plenković, Juraj; Kučič, Vlasta; Mustić, Daria; Plenković, Mario. Utjecaj vjerskih sloboda na komunikaciju i povjerenje među narodima // *Informatologia*. 43 (2010) , 2; 105-111 (članak, znanstveni).
12. Plenković, Mario; Mustić, Daria; Hadžić, Slobodan. Visual communication of religious on-line media content // *Blaž Baromić 09 Proceedings / Bolanča, Zdenka* (ur.). Zagreb : University of Zagreb, Faculty of Graphic Arts, Croatia ; University of Ljubljana, Faculty of Natural Science and Engineering, Slovenia ; Ogranak Matice Hrvatske Senj, Croatia ; Pulp and Paper Institute, Ljubljana, Slovenia, 2009. 139-144 (predavanje, međunarodna recenzija, objavljeni rad, znanstveni).
13. Zrinščak, S., *Što je religija i čemu religija: Sociološki pristup*, Bogoslovska smotra, God. LXXVIII (2008.), br. 1, str. 25-